

דעה ברורה

בירור כל סעיף בשלחן ערוך הלכה למעשה
בשפה ברורה וקלה עם אלפי הוספות

הלכות ספר תורה (3)

סימן רעא - העור שנכתבה עליו ושרטוטה, ודין הדין, סעיפים ה - ז

ליקט וערך: אשר הורוביץ

לעילוי נשמת מורי חמי הרה"ח ר' שלמה בן הר"ר דוד הכהן דוידוביץ ז"ל כ"ה סיון תשע"ג.

שלחן ערוך

ספר תורה סימן רעא

סימן רעא - העור שנכתבה עליו ושרטוטה, ודין הדיו, סעיפים ה - ז

ה (מב) ספר תורה (מג) צריך (מד) שרטוט. ואם כתבו (מה) בלא שרטוט, (מו) פסול. ולא ישרטט בעופרת וכיוצא בו, (מז) שצובע. ו (מח) ספר תורה צריך (מט) שיכתבנו

~~~ דעה ברורה ~~~

(מב) ספר תורה צריך שרטוט. מהלכה למשה מסיני (מנחות לב:) משום שהוא נוי שמיישר את הכתב (לבוש אות ה, בני יונה). ושרטוט הוא מלשון חריץ וגומא [סריטה] (מרדכי הלכות קטנות סימן תתקסא).

(מג) צריך שרטוט. בדבר העושה חריץ (בני יונה) כדי שיהיה שרטוט המתקיים (מקדש מעט סק"ג שכן משמע בשו"ת אהלי יעקב למהריק"ש סימן יב ובדעת קדושים סק"ה) ויכול לשרטט בקנה מתכת (מסכת סופרים פ"א ה"א) ואפילו בסכין (מרדכי בהלכות קטנות בשם ר"י וכן כתבו ספר התרומה וסמ"ג והגהות מיימוני תפילין פ"א אות ט) ובלבד שלא יהיה חד שיוכל לחתוך הקלף, ואף אם בפועל אינו חותך (ברוך שאמר). וכתב הפתחי תשובה (סק"ג) שאם כפל הדף בחוזק מאוד עד שהכפלים ניכרים דעת הרדב"ז (חדשות סימן קנו) שבגט נחשב שרטוט, ומשמע בדבריו שגם בספר תורה נחשב שרטוט, אך משאר אחרונים משמע שבספר תורה אינו נחשב שרטוט, וצריך שרטוט ממש (משנת אברהם סימן יג אות י בשם כמה פוסקים). נהגו לשרטט במרצע ואין לשנות. ויש אומרים שהשרטוט הוא רק למצוה ואינו צריך להיות קיים לעולם, ומעולם לא שמענו לבדוק בספר תורה אם שרטוטו קיים (מקדש מעט סק"ד, חסד לאברהם י"ד סימן פז). אך יש מי שאומר שהשרטוט צריך להיות קיים לעולם ואם נמחק צריך לתקנו אחר הכתיבה, ואם שרטט בדבר שאינו מתקיים ואחר הכתיבה שרטט בדבר המתקיים, ספק מה דינו (רעק"א סימן ג). ויש מי שאומר שכל שאינו מתקיים אינו בכלל שרטוט, וככתבו בלא שרטוט ופסול ואפילו שרטט אחר כך (חדרי דעה).

(מד) שרטוט. ועיקר מצוות שרטוט הוא לשרטט בצד הפנימי שכותב בו (מקדש מעט שם משו"ת מהר"ל סימן צח) ויש אומרים שהשרטוט אינו צריך להיות לשמה, ולכן יכול לשרטט על ידי גויים (ב"ח ש"ך סק"ב אליהו רבה ביאור הלכה סימן לב ד"ה בתחילת) ויש מי שמחמיר שצריך לשמה אף בדיעבד (בני יונה והובא בפתחי תשובה) וכל זה בסתם אבל במפרש שלא לשמה גרע (פרמ"ג סימן לב סק"ד). ולכן לכתחילה ישרטט לשמה (מקדש מעט סק"ג) ואם שרטט שלא לשמה וכבר כתב על קלף זה אין להחמיר ולהביא כתבי הקודש לידי גניזה (מקדש מעט סקכ"א). ויש מי שהתיר לשרטט על ידי מכונת גלגלים שהאדם מהפך בגלגל ועל ידי זה הברזל עושה שרטוט והוא מחשב בה לשמה, מאחר ואין הלשמה מעכב בשרטוט סומכין להתיר (שו"ת שבט הלוי ח"ב סימן קמח) והיום המנהג להדר לשרטט ביד ולשמה, ולכן מי שמוכר קלף שהשרטוט לא היה לשמה צריך להודיע לקונה (פשוט). ואינו צריך לשרטט דוקא ביד ימין (דעת קדושים סק"ו). ואינו צריך לכתוב על מקום השרטוט ממש רק שיכתוב למעלה או למטה ממנו כי השרטוט מיישר את הכתיבה שיכתוב מיושר (שו"ת דבר שמואל סימן שסב, דרישה סימן רעג, משנת אברהם סימן יג אות ז). ואם כתב משהו למטה מהשרטוט אינו

~~~ דעה ברורה ~~~

מעכב, ואם יותר יכול להוסיף דיו בגובה האות ולהכשיר גם בתפילין ומזוזות (דעת קדושים סק"ז) וצריך עיון (מקדש מעט סק"ה).

(מה) בלא שרטוט פסול. כי אנו לומדים כתיבה כתיבה ממזוזה, ובמזוזה כולם מודים שצריכה שרטוט, ואם לא שרטוט פסולה (כמבואר בסימן רפח, לבוש אות ה) ואם כן השרטוט צריך להיות בכל שורה ושורה כמזוזה (וכן דעת רש"י ר"י ורמב"ם ועוד ראשונים, טור ומחבר כאן ושאר פוסקים) ונוהגים לשרטט גם מהצדדים (פתחי עולם אר"ח סימן לב סק"ט) ואם לא שרטוט מהצדדים בדיעבד יש להכשיר (שם, וביאור הלכה סימן לב ד"ה ו"א) ואם כתב שורה בלי שרטוט אפילו שרטוט שורה העליונה פסול (דרישה, ש"ד סימן רפד סק"ד, יוסף אומץ, משנת אברהם סימן יג אות ה) ויש אומרים שאין צריך לשרטט אלא שורה העליונה ולכל הפחות מארבע רוחות, אבל שאר השורות אין צריך לשרטט מהתורה (רבינו תם) ואף על פי כן טוב הוא בספר תורה לשרטט כל השורות כדי ליישר הכתיבה, משום זה א-לי ואנוהו, רק בתפילין שמכוסים בבתיים אין צריך לאנוהו (רבינו תם).

(מו) פסול. ואפילו הכתיבה ישרה מאוד ושרטוט אחר כך (ברכי יוסף, ורעק"א סימן נ והביאו פתחי תשובה סימן רפח סק"ה). וגם אם כתב איזה טעות וגרר שם איזה תיבות ונמחק השרטוט צריך לשרטט מחדש ואחר כך לכתוב ולתקן הטעות (מלאכת שמים כלל ה אות א, קסת הסופר סימן ג אות ה) ויש מי שהכשיר גם אם כתב במקום שמחק בלי שרטוט, כי יכול ליישר הכתב על ידי גרר מקום הטעות כאילו היה משורטט (בני יונה והביאו פתחי תשובה סק"ד). ובמקום שתחילת השורה וסופה משורטט ובאמצע השורה נמחק קצת על ידי הגירור אפשר לסמוך על המתירים (שו"ת שבט הלוי ח"ג סימן קמח) וראוי לחזור ולשרטט שם שוב, וכן מנהג הסופרים. ובשורה הפנויה לפני פרשה פתוחה אין השרטוט מעכב (מקדש מעט סק"ד משר"ת שב יעקב חיד"ד סימן נג). וגם אם תולה תיבה או תיבות בספר תורה בין השורות צריך קודם לשרטט שם (מקדש מעט סק"ה, מלאכת שמים כלל ה אות ו, קסת הסופר סימן ג סעיף ה).

(מז) שצובע. ואינו נוי לכתוב, ועוד שלשון שרטוט הוא גומא וחריץ ולא צבע (לבוש אות ה) וגם בדיעבד אם שרטט בדבר הצובע פסול (פתחי תשובה סקט"ו שכן משמע מרעק"א סימן נ ודברי המעדני יום טוב שהביא הבני יונה שהכשיר בדיעבד, צריך עיון).

(מח) צריך שיכתבנו בדיו. מהלכה למשה מסיני (ירושלמי מגילה פ"א ה"ט). ואין צריך לעשותו לשמה (שו"ת באר עשק סימן קט) אמנם לכתחילה נכון להדר לעשותו לשמה (לחוש לדעת בעל המאור בסוכה שהביאו המקדש מעט סק"ח שאף דיו צריך לעשותו לשמה). וגם כשעשו לשמה מותר להשתמש בה לחול (מקדש מעט סק"ח) אך יותר טוב שיתנה בשעת עשיית הדיו שיוכל להשתמש בו לחול אם ירצה (ביאור הלכה סימן מב סעיף ג ד"ה כי).

(מט) שיכתבנו. אפילו כשבא לתקן תיבות או אותיות בספר תורה הנכתב נכון לתקן במין הדיו שבו נכתב הספר תורה (פתחי תשובה סקט"ז מברכי יוסף).

שלחן ערוך

ספר תורה סימן רעא

(ג) בדיו העשוי (נא) מעשן השמנים (נב) שריו (נג) במי עפצים. ולכתחלה טוב לזהר שלא לעשות הדיו כי אם מדבקים (נד) הדבאים מן העץ (ו) משמע בזהר פי' תרומה דף ע"ב ע"א). (נה) ואם כתבו

~~~ דעה ברורה ~~~

(ג) בדיו העשוי מעשן השמנים שריו במי עפצים. הקדמה: מצינו בצורת עשיית הדיו שהשתמשו בפיח היוצא מהשמן (שבת כג.) על יד שהדליקו אותו מתחת לכלי, ואחר כך אספו את הפיח, וערבבו בתוך השמן, והשתמשו בעשיית הדיו גם בשרף שהוא גומא לרש"י ולחלוחית העץ לתוספות. ואמר רב הונא כל השרפים יפים לדיו, ושרף קטף יפה מכולם. ושרף הקטף יש מי שאומר שהכוונה לשרף של עץ אגסים (מאירי בקרית ספר מאמר א חלק ד ד"ה שנינו).

והחומרים המשמשים היום לעשיית הדיו הם: מי עפצים נקנתום גומא. מי עפצים: והם פרי עץ אלון התולע, ובארץ ישראל שמם בלוטים או אגוז האלון, ובלשון אידיש גאל"ש, וצבעם חום, והעפצים מכילים תערובת של חומרי דבק וטאנין (Tannic acid). וכששורים אותם במים נקראים מי עפצים.

נקנתום: הוא חומר מהאדמה וצבעו שחור, וכשמערבים אותו עם הדיו גורם שאינו יכול להימחק, והראשון שערבב נקנתום בדיו היה רבי מאיר (עירובין יג.). ולרש"י (סוטה יז:) שמו ויטריאולו או אורדימנ"א שהוא מין גפרה או אולי תחמוצת ברזל. אך דעת התוספות (שם) שהוא קרקע ירוקה שקוראים אותה וידריל"ל [או ויטריאול, רמב"ן גיטין שם] והיא מה שנקרא גליצנשטיין ובלשון אשכנז קופר וואסער (לקט יושר ח"ב יו"ד עמוד נג ענין ב, משנה ברורה סימן לב סק"ח) מי נחושת (ובערבית זא"א) ונראה כמו מלח גס ירקרק, וכשמוציאים אותו ממעבה האדמה הוא במצב חלודה, וכשבא במגע עם העפצים מיד הוא משחיר.

גומא: הוא שרף האילן (רש"י סוטה יז:) כעין דבש קרוש שנמצא על האילן ונראה כמו גושים וצבעו חום או צהוב או שקוף. או תמצית מי לחלוח קליפי עצים, או מי עלין (מחזור ויטרי סימן תקיז), ועושים ממנו גומי (מאירי מגילה יז.) ומתיכו במים וכותב ממנו (רש"י שם) וגורם שאין הכתב נמחק וגם משחיר את הכתב.

וכך היה מעשה הדיו: מקבצים העשן של שמנים או של זפת או שיעור וכו' ויוצא בהם של כל מיני עץ וכל העשנים יפים לדיו, ושל שמן זית מצוה מן המובחר (שבת כג) וגובלין אותו בשרף אילן שנקרא גומא, ובמעט שמן ודבש, ולותתין אותו הרבה, ודכין אותו עד שיעשה ריקין, ומייבשין אותו, ומצניעין אותו. ובשעת כתיבה שורהו במי עפצים וכו' ויוצא בהם, או מבשלו בהם (בני יונה) וכותב בו, ודיו מסוג זה מצוה מהמובחר לכתוב בו סת"ם שהוא נמחק היטב מעל הקלף (לשון הרמב"ם, ומחבר כאן, ורמ"א בא"ח סימן לב). אבל כבר כתבו הפוסקים שאין לעשות מעשן עצים ושמנים מפני שהוא מתקלקל ונמחק בקלות (ברכי יוסף סק"ז) וכבר המגן אברהם כתב שלא ראה בימיו אפילו לאחד מהגדולים שנהג לעשות בדיו העשוי מעשן עצים ושמנים. וכן פסק בספר גט מקושר.

~~~ דעה ברורה ~~~

ויש לעשות הדיו רק כמנהגו עכשיו: על ידי תערובת מי עפצים גומא וקנקנתום ועל ידי בישול (משנה ברורה סימן לב סק"ח וכך עדיף כמבואר במשכנות יעקב סימן לז).

וכך עשיית הדיו בימינו: לקבלת ליטר דיו, יקח 100 גרם עפצים, וישרהו במים בנפח של ליטר וחצי לפחות 24 שעות עד שיתרככו, ואחר כך מוסיף 120 גרם גומיראביק שהוא שרף הנוטף מהעצים שנקרא גומא, ובסוף הבישול מוסיף 25 גרם קנקנתום שהוא מן אבקה ירוקה, וממשיך לבשלו עד שיתאדה המים וישאר רק ליטר, ואחר כך מוסיף 20 גרם של חומץ ביתי, ואחרי עשרה ימים הדיו משחיר היטב. ויש שנותנים 250 גרם עפצים, אך מקטינים את השיעור של הגומיראביק 40 גרם (ראה אוצר הסת"ם ח"ג ה בפרק הדיו).

והנה לדעת הבית יוסף העיקר שיהיה שחור ומתקיים וניכר על הקלף (ביאור הלכה שם ד"ה בין שיש) אבל לדעת הבני יונה צריך עוד תנאי שיהיה בדיו ממשות ולא יבלע בתוך הקלף. ולשיטתו צריך דיו שלא נספג בקלף.

(נא) מעשן השמנים. וכל העשנים יפין לדיו ושמן זית מן המובחר (שבת כג.) וכשמעשנים את השמנים יוצא אבקת פחם הנפלט כתוצאה מבערה לא מושלמת של חומר אורגני, וצבע הפיח שחור.

(נב) שריו במי עפצים. והדבק של העפצים מסייע להדביק את הדיו העשוי מעשן לקלף. והנה העפצים נגרמים כתוצאה מהפרשת חומרים על ידי יצורים שונים ובעיקר חרקים, ואין לאסור את השימוש בעפצים מחמת התולעים שבו מדין מותר בפיק, כי בדרך כלל מסננים את הדיו לפני השימוש, ועוד שהם יבשים (קונטרס הדיו פ"ו) ומכל מקום בעפצים לחים לכתחילה יש לחוש, אך אין לאסור, וראוי לברור את העפצים מהתולעים קודם עשיית הדיו (איל המילואים). ובעפצים של שביעית לא יכתוב כיון שמצוות לא נתנו ליהנות בהם ובשביעית אמרה התורה לאכלה, והרי זה נחשב כמבער אותן שלא על מנת ליהנות (מנחת שלמה ח"א סימן מב).

(נג) במי עפצים וכו' אם כתבו במי עפצא וקנקנתום כשר. פירוש: במי עפצים, ועל ידי זה יהיה צבע הדיו שחור, וזה למי שידוע לעשות דיו מעשן ומי עפצים, אבל גם אם כתבו במי עפצא וקנקנתום כשר. ולכן באורח חיים (סימן לב סעיף ג) כתב המחבר יכתבם בדיו שחור, בין שיש בו מי עפצים בין שלא במי עפצים. ולא כתב שיעשה מעשן ומי עפצים, כי לדעת המחבר העיקר שיהא דיו שחור, ומה שכתב בין שיש בו מי עפצים ובין שאין בו מי עפצים, כוונתו להוציא מדעת רבינו תם האוסר במי עפצים, אלא כל דיו אפילו עשוי מקנקנתום ומי עפצים או מגומא ומי עפצים כשר, כי שני מינים יחד נקרא דיו (ביאור הלכה סימן לב ד"ה בין שיש בו מי עפצים מהגור"א בסימן תרצא).

(נד) הבאים מן העץ. מעשן עצים או מעצים עצמם או שמנים שרויים במי עפצים, וזה למצוה מהמובחר, כי לכתחילה יש לחוש לשיטת הרמב"ם שצריך כתב שיוכל להימחק, ובדיעבד גם אם עשה מעורב בקנקנתום או בגומא כשר (ביאור הלכה שם ד"ה בין

שיש בו עפצים בהסבר הראשון).

שלחן ערוך

ספר תורה סימן רעא

(נו) בְּמִי עֲפָצָא וְקִנְקִנְתּוֹם, (נז) כָּשֶׁר. אָבֵל לֹא בִשָּׂאָר מִיְּנֵי צִבְעוֹנִים, כְּגוֹן (נח) הָאֵדָם וְהִירָק וְכִיּוֹצֵא בָהֶם, שָׂאֵם כָּתֵב אֶפְלוּ (נט) אוֹת אַחַת בִּשָּׂאָר מִיְּנֵי צִבְעוֹנִים אוֹ בְּזָהָב,

~~~ דעה ברורה ~~~

עוד יש לפרש: שלכתחילה יעשה כשיטת רבינו תם דיו ממש מדברים הבאים מן העץ מעשן או מהעץ עצמו ולא יטיל לתוכו עפצים, אלא שאחר שכבר עשה את הדיו מדבר הבא מהעץ דעת הרמ"א שיכול לשרותו במי עפצים (כמו שכתב הרמ"א באורח חיים שם) ובזה גם לרבינו תם מותר, כי אחרי שכבר יש לו שם דיו יכול להוסיף לו מי עפצים, מה שאין כן למחבר משמע שאף לכתחילה יכול לעשות הדיו מכל דבר, והעיקר שיהיה כתב המתקיים וניכר על הקלף (ביאור הלכה שם בהסבר השני).

(נה) **ואם כתבו.** בדיעבד, אבל לכתחילה למחבר לא יטיל קנקנתום לתוך הדיו מפני שרישומו ניכר ואינו נמחק לגמרי, אבל בדיעבד אם כתב במי עפצים וקנקנתום יחד כשר כי העיקר שרק בפרשת סוטה שבמקדש צריך כתב שנמחק ולא בספר תורה אחר (רמב"ם בפירוש המשנה סוטה פ"ב, ובני יונה).

(נו) **במי עפצא וקנקנתום כשר.** ודע כי מה שהזכיר כאן בשו"ע מי עפצים וקנקנתום אינו מעכב, אלא העיקר שיהא שחור, ומה שנהגו בסימנים הללו לפי שאלו היו רגילים בימיהם (שלחן גבוה סרכ"ז, קול יעקב בכוונת דברי הש"ך סק"א ופסק כן. מלאכת שמים כלל ד, שו"ע הרב סעיף ד, ורוב הפוסקים) אמנם מקצת פוסקים מחמירים שצריך להטיל גומא לתוך הדיו (משכנות יעקב סימן לח ובביאור הלכה שם חשש לכתחילה לדבריו) ולכן לכתחילה יש להדר אחר דיו העשוי ממי עפצים וקנקנתום וגומא, ובדיעבד כל דיו שיודעים בו שהוא שחור ומתקיים כשר. ולכן יש שכתבו שאם כתב בעט שחור של גרפיקאים הנקרא רפידוגרף יש להכשירו בדיעבד כל שידוע שנעשה מדבר המותר בפיך (יריעות שלמה פ"ג סעיף א) ויש מי שחשש בזה (משנת הסופר בביאור הסופר סימן ג סעיף א ד"ה בדיו מכמה טעמים) ומכל מקום נראה שאם מערב בו דיו כשר יכול לסמוך ולתייג בו [וצריך לערב את הדיו הרגיל שיהיה נוזלי מאוד, כי אם יערב אפילו מעט דיו סמך זה יסתום את היציאה של העט].

(נז) **כשר.** ובביאור הלכה (סימן לב ד"ה בין שלא) הביא כמה סוגי עירבוב של דיו וההלכה בהם:

- א. עפצים גומא וקנקנתום, כשר ויעשה לכתחילה על ידי בישול (שו"ת משכנות יעקב סימן לז).
- ב. עפצים וגומא, כשר ויעשה לכתחילה על ידי בישול (שם).
- ג. עפצים וקנקנתום, כשר (פרמ"ג) ולכתחילה לא יעשה כן.
- ד. קנקנתום וגומא, צריך עיון בדעת הגר"א בזה.
- ה. קנקנתום לבד, או עפצים לבד, או גומא לבד, הגר"א פוסל, והפרמ"ג מסתפק.
- (נח) **האדום.** ואם נעשה אדום מחמת יושן הרבה יש מי שפסל (חמודי דניאל, פרמ"ג בסימן לב, והביאו המשנה ברורה ס"ק קכח, מלאכת שמים כלל ד בחכמה אות ב, קסת הסופר סימן ג סעיף ב) ובתפילין ומזוזה אסור לחזור ולתקנם משום שלא כסדרן (מלאכת שמים כלל ח אות ה, קסת הסופר סימן ט אות ט) אבל החתם סופר (י"ד סימן רנו) סובר שאם נעשה אדום מחמת יושן הרי הוא כשר, שהרי הוא נכתב בדיו, ולכן נאמרה ההלכה לכתוב בדיו, להורות שצריכה רק להיכתב בדיו,

(ס)פסול. הגה: (סא) וכן אסור לכתב (סב) שום שם מספר עשרים וארבע ספרים, שלא כדיו (ר) ויזום
 בשם אבן ירחיו. ויש אומרים (סג) דלא בעינן דיו רק בספר תורה (ומקדמי ה"ק). ז ספר תורה צריך
 לכתבו (סד) בימין. יש אומרים שיש לכתב בקלמוס של קנה (סה) ולא (סו) צנוטה ומקדמי פ"ק דגטין.

~~~ דעה ברורה ~~~

וכן דרכו של רוב דיו לכשיזקין יכהה מראיתו ויתהפך קצת לאדמדם ונעשה כעין מראה חום, ומכל מקום טוב להעבירו בקולמוס, ואפילו בשמות הקדושים קרוב לודאי שמותר, כדיו על גבי דיו, שאין כאן מחיקה. ואם נשתנה לאודם ממש שאין כן דרכן של סתם דיו, או אפילו רק לאדמומית, רק שנשתנה מיד מהר לאחר הכתיבה, אין תקנה לאותה ספר תורה, שנראה שאינו מחמת יושן ועל כרחך יש חיסרון בעיקר הדיו שנעשית מסמנים אחרים, ועל כן פסול כי מתחילה לא נכתב בדיו, ובשמות אסור להעביר עליו דיו (והביאו הפתחי תשובה סק"ח ומשנה ברורה שם). ובמגן אברהם (סימן לב סקל"ט) לא משמע כן.

(נט) אות אחת. או מקצת ממנה באופן שאין בשאר לבדו שיעור אות (מקדש מעט סקמ"א).
 (ס) פסול. ואפילו אם העביר עליו דיו פסולה. וכן אם כתב בדיו אלא שזרק זהב או שאר מיני צבעונים עליהם לא יכול להכשיר על ידי שיצבע פעם נוספת בדיו (אלוהי רבה סימן לב סק"ה, שר"ת חתם סופר סימן רנו, שר"ת מים חיים סימן א) והספר צריך גניזה (שבת קג:). ויש מי שהניח בצריך עיון, ודעתו נוטה שאם בתחילה כתב זהב או בצבע אחר ואחר כך העביר עליו דיו שחור כשר (פרמ"ג) ולהלכה מספק יש לפסול (חתם סופר שם, משנת אברהם סימן טו אות ז, ביאור הלכה ד"ה הרי אלו פסולין). ולפי זה כשמשאירים חלל באותיות בסוף הספר תורה כדי שבזמן הכנסת ספר תורה יכבדו אנשים שיעברו עליהם וימלאום בדיו, יזהרו לעשות הקיום של האותיות בדיו ולא בעיפרון וכדומה, כיון שאין שיעור לעובי האותיות ואם יעשה בעיפרון וכדומה יחשב כאילו כבר נכתבו, ואחר כך כשעובר עליהן בדיו, נחשב כדיו על גבי צבע, ופסול.

(סא) וכן אסור לכתוב שום שם מספר עשרים וארבע ספרים שלא בדיו. ויש לפרש שאסור לכתוב שום שם משמות הקודש בכל התורה נביאים וכתובים שלא בדיו. עוד יש לפרש שם הכוונה תיבה, שהרי אין דין מיוחד דוקא בשמות הקודש, ואסור לכתוב שום אות בתורה נביאים וכתובים שלא בדיו (וכפירוש זה משמע בהגר"א סק"ב, שיעורי שבט הלוי להלכות כתיבת ספר תורה). ופשוט שכל המחלוקת היא רק לענין לקרוא בהם בציבור אבל להציל מהדלקה לכל הדעות יש להציל מפני ההזכרות ואפילו כתובה בסם (שר"ת אמרי נועם לרה"ק מדזיקוב צוק"ל סימן מ).

(סב) שום שם מספר עשרים וארבע ספרים. ומכאן שאם כותבים שם שלא מתורה נביאים וכתובים אלא מתפילות וכיוצא בזה מותר אפילו שלא בדיו, כי אינם טעונים גניזה, ויש להתיישב בזה (ערוך השולחן אות לה).

(סג) דלא בעינן דיו רק בספר תורה. אבל בשאר עשרים וארבע ספרים אפילו כתובים שלא בדיו דין קדושת כתי הקודש עליהם, כגון לטמאות את הידים, ולענין דברים שבכתב אי אתה רשאי לומר על פה, שגם נביאים וכתובים אפילו שאין צריך לכותבם בדיו דין ספר עליהם, אלא שבמגילת אסתר אין לקיים מצות קריאת המגילה אלא במגילה הכתובה בדיו (כמבואר במחבר או"ח סימן תרצא, מהר"ל דיסקין בספר אהלים על מגילה טז. ד"ה דברי שלום עמוד קט-קפ מדפי הספר) וכדעה הראשונה שצריך דיו פסק הגר"א (סק"ב) ומכל מקום גדולי ישראל לא נזהרו בזה, ואיני יודע טעמים (בית אהרן). ואם כתב שמות הקודש

~~~ דעה ברורה ~~~

בשאר מיני צבעונים או בזהב אסור למוחקו (ברכי יוסף סימן רכט סק"ב, פתחי תשובה סק"ח, קול יעקב סק"ט). ודיו הנעשה מסתם יינם יש מקילים (ש"ת באר עשק סוף סימן כט) ויש מחמירים (תשובה מאהבה ח"ג והביאו כרם שלמה) ולכתחילה ודאי יש להחמיר (כרם שלמה).

(סד) בימין. כמו בתפילין שדורשים וקשרתם וכתבתם מה קשירה בימין אף כתיבה בימין ואין דרך כתיבה בשמאל (מנחות, שולחן ערוך אורח חיים סימן לב סעיף ה, ט"ז סק"ח, ש"ך סק"ב). ועוד שכתוב (דברים לג, ב) מימינו אש דת למו (לבוש אות ז). ולפי זה דינו כתפילין ואם אי אפשר למצוא ספר תורה אחר כשר לקרוא בו (לפי הט"ז והש"ך) ויש מי שהחמיר בספר תורה אפילו אין אחר (ספר סת"ם הלכות תפילין סימן מב ואלוהו רבה) ואין לעשות אפילו איזה תיקון בענין הכתיבה בשמאל, אבל להפריד נגיעה שבאותיות כשר בדיעבד אפילו בשמאל (משנה ברורה שם סק"ז).

ואיטר יד ידו השמאלית נחשבת כימין (מחבר באורח חיים שם סעיף ה) ואם כתב בידו הימנית פסול (מג"א שם סק"ה, ש"ך סק"ב, שלחן גבוה סק"ט, קסת הסופר סימן ג סעיף ז). ומי ששולט בשני ידיו יכתוב בימין (שלחן ערוך שם) ואם כתב בשמאל לא נפסל בדיעבד (מג"א שם סק"ד).

ומי שעושה כל מעשיו בימין וכותב בשמאל או להיפך לענין הנחת תפילין נחלקו הפוסקים האם היד שכותב בו עיקר או שעושה בה כל מעשיו, ושם כתבו רוב הפוסקים שהיד שכותב בה נחשבת ימין ומניח תפילין ביד שכנגדה (עיין ביאור הלכה סימן כז סעיף ו ד"ה ויש אומרים) והרבה פוסקים התירו לכתחילה לקבלו כסופר (ש"ת סת"ם למהר"ש קלוגר סימן מב, ש"ת אמרי אש א"ח סימן יג, ישועות יעקב א"ח סימן לב סק"י, ש"ת חות יאיר סימן לב סק"ה, ש"ת אבני נזר א"ח סימן יג, שיעורי שבט הלוי להלכות כתיבת ס"ת שאין לחוש אפילו לכתחילה לדברי הפרמ"ג שיובא בהמשך) אבל המשנה ברורה (סימן לב סק"ח) חשש לדעת הפרמ"ג (סימן לב אשל אברהם סק"ה) שנכון לכתחילה שלא לקבלו כסופר, ובדיעבד אין לאסור (וכן הוא בערוך השולחן שדברי הפרמ"ג דברי טעם הם, והמקדש מעט חשש לדבריו, וכן מבואר בשו"ת רב פעלים א"ח ח"ב סימן ט).

והנה חלק מהמקובלים כתבו שאף סופר איטר יד אין לקבלו לכתחילה כסופר (ש"ת רב פעלים א"ח ח"ב סימן ט בסוף התשובה, והובא בכף החיים א"ח סימן כז סק"א) ואין להחמיר בזה והעיקר כפסק השולחן ערוך שכשר לכתוב, והרוצה יחמיר לעצמו ולא יורה כן לאחרים, ולא שמעתי מי שנזהר בזה. וגם דעת המקובלים אינה אלא בתפילין ולא בספר תורה (כמבואר ברב פעלים שם).

וכתב הרמ"ע: מעשה היה במצרים באחד שתפס הקולמוס בשפתיו וכתב בו, ופסלו, כי אין דרך כתיבה בפה (הרמ"ע סימן לח והביאו המג"א סק"ח) ויש מי שהכשיר אפילו בכתובה בפיו ומכשירים להניח תפילין שנכתבו כן אפילו בברכה אם אין אחרים (מור וקציעה, ועיקרי דינים חו"ד סימן לא אות טו). וכן אם כתב באצבעות הרגל יש להכשיר בשעת הדחק בפרט אם כתב ברגל ימין (מור וקציעה ועיקרי דינים). ועיין משנה ברורה (שם סק"ט) שנחלקו הפוסקים האם יש להכשיר בדיעבד תפילין שכתבן ברגליו כשאין לו אחרים. ואין לכתוב ספר תורה או לתייג התגיון בבתי ידים אף אם ראשי אצבעות הבתי ידים חתוכים, ואפילו הקור גדול, כי אינו כבוד לספר תורה (פתחי תשובה בק"ט בשם ברכי יוסף סק"י, ומעשה רוקח הלכות ספר תורה פ"ב ה"ח) ויש מתירים (אמרי שפר כלל ב אות ו). אבל מותר לעטוף את הקולמוס בשפורפרת גומי או פלסטיק וכדומה כדי שתהיה אחיזתו נוחה יותר (שו"ת שבט הקהתי ח"א סימן לג).

(סה) ולא בנוצה. שאינה כותבת אלא עושה חקיקה דקה, וכמה שאפשר שלא יהיה חקיקה עדיף. כן אמרו חז"ל שזכתה קנה ליקח ממנה קולמוס לספר תורה, ואין לגזול

~~~ דעה ברורה ~~~

ממנה מה שזכתה (מאיל המלואים באניה דיונה פ"י אות ג, קסת הסופר סימן ג סעיף ה בלשכת הסופר, מלאכת שמים כלל ד אות ד) ואף למתירים לכתוב בנוצה לא התירו אלא מפני שאין להם קנים חזקים כל כך ואם יעשו מהם קולמוסים יהיה צריך הסופר לתקנו אחר כל כמה אותיות ויהיה הכתב משונה (לשכת הסופר שם, מלאכת שמים שם) אבל במקום שיש להם קנים חזקים אין לכתוב אלא בקנה. וכן נוהגים הספרדים לכתוב בקנה (קול יעקב סק"ג). אבל האשכנזים נוהגים לכתוב דווקא בנוצה (לבוש אות ז, ט"ז סק"ח, ש"ך סק"ג, באר הגולה סוף הסימן בשם האחרונים, בית הלל סק"ב). ואין להרהר אחריהם, ויותר טוב בנוצה מבקנה (בני יונה וחתם סופר). ויש מי שאומר שלא יכתוב בקנה של ברזל כי זה כמו חקיקה (רמ"א באבן העזר סימן קכה סעיף ד וט"ז ב"ד). וכל זה למי שבקי בהכנת הקולמוס אבל מי שאינו בקי והכתב לא יוצא יפה ומהודר בקנה או בנוצה יכול לכתוב בקולמוס של ברזל המצוי היום (ט"ז אבן העזר סימן קכה סק"ג, קסת הסופר סימן ג סעיף ו, שו"ת שרידי אש ח"א סימן ק, שו"ת שבט הלוי ח"ב סימן קלו) וכן כתבתי אני בקולמוס של ברזל (בני יונה) ולכתחילה יש להעדיף קולמוסים העשויים מזהב (שבט הלוי שם) כי עיקר מה שיש נמנעים מברזל זה ממה שנאמר באבני המזבח לא תניף עליהם ברזל (דברים כז, ה) ואמרו רז"ל אינו בדין שיונף המקצר על המאריך, ולכן דוקא ברזל ולא כסף וזהב (רמב"ן סוף פ' יתרו). ויש מי שכתב שאפילו חידושי תורה נכון לא לכתוב בעט ברזל מטעם זה (ערוך השולחן אות לח) ולא ראינו מי שנזהר בזה.

ומצוי קולמוס ממתכת הנקראת אוסמיריד שהיא תרכובת של אוסמיום ואירידיום [Osmium Os. אירידיום Iridium Ir] דינם כזהב וכסף ויכול לכתוב בהם. אמנם מי שאינו יכול בקל להשיג קולמוסים אלו אל ימנע עצמו מקולמוס ברזל, כי עדיף להדר בכתב מלהדר בחומרא שלא לכתוב בברזל (כמבואר בבני יונה) אמנם יש להעדיף קולמוס פלסטיק על פני קולמוס ברזל (פשוט) והכותב בקולמוסים אלו אינו צריך להודיע לקונה אם מוכר במחירי השוק ובפרט סופר שכותב עבור סוחרים, שכידוע המזמין דרך סוחרים ואינו מברר על הסופר בדרך כלל אינו מחפש הידורים מעבר להידורים הרגילים, אמנם אם הקונה קונה אצל סופר שמוכר במחיר יקר יש לו לכתוב כעיקר ההלכה כפי המקובל מדורי דורות ואם שינה יש לו להודיע לקונה. ופשוט שאם הקונה ביקש שיכתוב הסת"ם בקנה ולא בברזל אסור לשנות ואפילו משלם מחיר זול ביותר.

ויש מי שהסתפק אם יכולים לכתוב בקולמוס מעוף טמא, כי אולי יש להתירו כיון שאינו ניכר אחר הכתיבה (דבר שמואל סימן קסד והביאו פתחי תשובה סק"א) ויש מי שהחמיר (ברכי יוסף) ויש מי שהתיר, ואפילו לכתוב באצבע בלי קולמוס כשר (מקדש מעט סק"ד). וקולמוס זה שכותבים בו ספר תורה לא יזלזל בו ויזהר שלא יפול על גבי קרקע, ואם נתקלקל הקולמוס ותקנו יזהר שלא יפול מה שנגרר לקרקע כי כל אחר יגע בקודש יקדש. וכשרוצה לגרד עצמו לא יגרד בקולמוס וכל שכן בספר. ולא יפתח אבעבועות בקולמוס ולא במרצע או במחט המיוחד לסופרים. ולא יתקן בו נד של חלב שמא ישים אותו בפיו, ולא ישים אדם קולמוס על הספר להצניע כשהולך שיהא מזומן לו, ונמצא שלא לצורך הספר עשה ואסור. אבל כשמעתיק מניח על השיטה כדי שיהא מוכן למצוא. ואם נשבר הקולמוס מקום שכתב בו לא יעשה בו מלאכה אחרת, ואל ישליכנו לארץ לפי שידרסו עליו, אלא יגנוז אותו. אבל אם נשבר בצד אחר שלא במקום שכתב בו אין צריך לגנוז (ספר חסידים סימן תתצב-תתצד) וגם גוף הקולמוס צריך להיות נאה כיון שחלה עליו קצת קדושה (נחלת אריאל בפירושו למסכת סופרים פ"ג ה"ג) ויש מי

~~~ דעה ברורה ~~~

שכתב שצריך לעשות הקולמוס לשמה (בית אהרן סימן ח סעיף ב) ולמעשה אין צריך, ובגט מנהג בלבד הוא שהחמירו לתקנו לשמה (מקדש מעט סקמ"ד).

(סו) בנוצה. מכיון שהפוסקים כתבו כאן דיני מעשה הדפוס אמרתי אלקה בדרכם ואלקטה ממה שדנו הפוסקים בענינים אלו:

א. במעשה הדפוס כמו שהיה בזמנים קדמונים שהאותיות היו נחקקות על הדף רבו הדעות אם כשרים או פסולים, וכן נחלקו באם מעשה הדפוס נעשה על ידי גוי אם יש בהם קדושה, ודעת רוב הפוסקים לפסול מעשה הדפוס לסת"ם ואפילו במגילה, וכן נהגו כל כלל ישראל מעולם, וחלילה לשום אדם להכשיר מלאכת הדפוס לסת"ם וכל מי שעושה כן עתיד ליתן את הדין (והרוצה לעמוד על כל הדעות יעיין בט"ז סק"ח ומג"א סימן לב

ופר"ח הלכות גיטין, ופנים מאירות וכנסת יחזקאל סימן לו ויד שאול ומשאת בנימין סימן צט. ב"ח סימן תרצא סק"ד ופר"ח ואלהיו רבה שם, ובני יונה, ובהרבה מספרי האחרונים).

ב. ספרים הנדפסים במכונות כתיבה ואפילו ממכונות כתיבה ישנות שהיו חוקקים צורת האות בדף וההדפסה נעשית מעצמה בלי שאדם יניע את האותיות והדיו ואין כאן כח אדם ואין כוונה לקדושה ואינם בכלל כתיבה ואסור להשתמש בהם לסת"ם ומכל מקום יש לנהוג בהם קדושה ואסור לשורפן ולהשתמש בהם בתשמיש בזוי (ערוך השולחן אות ט).

ג. בזמנינו שהדפוס הוא צילום ממחשבים פשוט שאין כאן כתיבה כלל ומכל מקום יש לנהוג בהם קדושה (פשוט).

ד. וספרים הנדפסים יש לנהוג בהם כבוד ואפילו הם חדשים ולא למדו בהם מעולם (נודע ביהודה תניא ח"ד סימן קעב). ויש מי שחילק בין אם הם ספרי תורה שבכתב שכתבתם היא כדי שיקראו בהם מתוך הכתב יש בהם קדושה, ואם הם משניות וגמרות שהם תורה שבעל פה לא חלה עליהם קדושה עד שילמדו בהם (שו"ת אבני נזר סימן שעו אותיות כה-כו) ויש מי שאומר שבכל הספרים עד שלא למד בהם לא חל עליהם קדושה ואינם נחשבים רק כתשמישי קדושה (שו"ת דברי יהושע ח"ג סימן מו, מכתבי החפץ חיים סימן פג) והחילוק בכל זה האם כשבלו צריך לגונזם או שאפשר לאבדן מן העולם.

ה. ודע כי מה שהמציאו בזמנינו כתיבת משי באופן שלוקחים בד ומנקב בו צורת אותיות כדוגמת שבלונה ומצמידים אותו על קלף ולוקחים מכחול או מברשת או מגב וצובעים, ואופן הצביעה מתבצע על ידי ששופך דיו על השבלונה ובעזרת המגב דוחף בידו על הדף ואחר כך כשמרימים הדף העליון נשאר התחתון כתוב כתב אשורית, וכן אם מתחת השבלונה מניח בד משי ודרך חורי הבד יורד הדיו לקלף ועושה כן כדי שלא ירד הרבה דיו, ודאי שפוסל מהדין שהרי כתוב וכתב ולא המטיף ולא השופך (ירושלמי גיטין ז"א: הלכה ג) וגם אין זה כדרך כתיבה, וגם אינו כותב מתוך הכתב, ובענין שמות הקודש אינו מקדש השם לפני הכתיבה, וגם אם כוונתו בתחילה לקדש כל השמות לא מהני, והט"ז (סק"א) מדבר דוקא שמספיק בדיעבד מחשבה בתחילה לשם קודש אבל לכתחילה לא עלה על דעתו מעולם להתיר, וזה עוון פלילי, והמקלים עתידים ליתן את הדין. וגם גורם לעבור איסור מחיקת השם כשמפריד הדף העליון, ומחיקת השם גם במשהו אסורה, וגם על ידי גוי יש לאסור, כי גם המתירים לא התירו אלא בדיעבד כשכוונתו לשם שמים להכשיר היריעה ולא לגונזה אבל לא לכתחילה (כל פוסקי זמנינו).

ו. ומי שכתב בכתב משי יש לו לגנוז מיד ולא ישהה אצלו אפילו מעט זמן כיון שאינו ניכר ויכול לבוא לידי טעות (עיין סימן רפ"א בט"ז סק"א בפסול שאינו מעובד לשמה כיון שאינו ניכר אסור גם

~~~ דעה ברורה ~~~

ליחיד לקרא בו שמא יקרא בציבור, ולנקודת הכסף שם לטעם א' מותר להשהות, ולטעם הב' בענינינו אסור, כי רק בספר תורה שקורא ביחידות ניכר שפסולה, שדרך ספר תורה גם של יחיד להיות בבית הכנסת לפעמים) ואם כותב על עצי החיים שהספר תורה פסול מותר להשהות.

ז. דע כי החות יאיר (סימן קפד) החמיר אפילו כתובים בכתב רש"י ואפילו כתובים בתרגום לשפת העמים חלילה לנהוג בהם שום בזיון כי קודש הם מצד הענין הנאמר בהם ומצד התכלית שהוא ללמד דברי תורה או מוסר. ואולי אינו חמור לענין איסור תשמיש בחדר בשעת הדחק, ומכל מקום למעשה יש להחמיר אם אפשר. וכן כל הספרים הנדפסים בכתב אשורית והענין חול אפילו ספרי מדע ורפואה שאין בהם קדושת חומר ולא פועל במחשבתו ולא תכלית לנפש ואין כאן רק צורת אות כתב לבד ראוי למנוע מלנהוג בהם בזיון לקנח בהם ולזרקן לארץ או למקום אבדון (הובא בפתחי תשובה סק"כ).

ח. וכשאמרנו כתב אשורי הכוונה לכל סגנון כתב אשורי המקובל בכלל ישראל, כמו כתב בית יוסף [המבואר בבית יוסף סימן לו בשם ברוך שאמר] וזה נקרא כתב אשכנזי. כתב האר"י שביסודו הוא כתב בית יוסף עם שינויים. וכתב וועליש המובא בספר לדוד אמת, וזה נקרא כתב ספרדי, שכך כותבים רוב יוצאי עדות המזרח, וכבר כתב הנודע ביהודה (קמא י"ד סימן פ) שכל הכתבים כשרים וכל אחד צריך לנהוג כמנהג אבותיו לכתחילה.

ט. והנה כתב שלנו המרובע הוא דומה לכתב אשורית אך בכתובה דקה יותר (מ"א שלד סק"ז, שמ סק"י) ויש מי שכתב שצריך לנהוג בו כבוד אף שלא נכתב בקדושה ואסור לבזותו (ראשית חכמה שער היראה פט"ו גג). והמחמיר לגונזו תבוא עליו ברכה (שלמות חיים י"ד סימן תקנה, אך לא מבואר שם באיזה אותיות דן שם) ודווקא כשכתב בו דבר של רשות ולא דבר איסור, כי דברי תפלות וניבול פה שנכתבים אפילו בכתב מרובע אין בהם שום קדושה (חוות יאיר שם).

י. ויש שכתב שאין איסור להכניס עיתונים לבית הכסא אף שכתובים באותיות מרובעות, כי אי אפשר ללמוד מהם שום דברים (ש"ת אגרות משה ח"ב סימן עו).

יא. אך יש סוברים שאין להחמיר בכתב מרובע אף שהוא דומה לאשורית, כיון שאינו כתוב בכתב הכשר לספר תורה אלא באותיות דפוס וכדומה (ש"ת צור יעקב סימן פב, ש"ת

שלמת יוסף סימן טו, ש"ת ציצ אליעזר חלק טו סימן ז, וכן במכתבי תורה [גור] התיר בעל האמרי אמת להכניס עיתונים הכתובים באותיות מרובעות לבית הכסא ובלבד שלא יהיו בהם דברי קדושה)

יב. וגם אם כתב פסוקים על גבי האוכל יש להזהר לא להיכנס עמה דבר מבזזה כל שהכתב נראה, ואפילו האותיות הם חלק מהעוונה עצמה כך שבשבת אין איסור מוחק.

יג. ובכתב מיקרופילים. שהוא כתב קטן מאוד שאי אפשר לקוראו רק על ידי אמצעי הגדלה אינו נחשב כתב.

יד. וכתב סתרים, שהכתב אינו ניכר ורק אם יעשה פעולה יראה הכתב, אם הפעולה היא שיעמיד בדף נגד השמש ואז יראה מה כתבו נחשב כתב ואם הפעולה היא שצריך עוד חומר על מנת שיראה הכתב אינו כתב (הר צבי י"ד סימן רל).

טו. כתב אלקטרוני שעל מסך מחשב וכדומה, יש לדון שאינו כתב, שהרי נעשה על ידי אורות קטנטנים שעומדים אחד ליד השני בסדר האות או מסביב האות, ואין ממשות לכתובה עצמה, ולגבי אותיות השם יעשה שאלת חכם.

~~~ דעה ברורה ~~~

טז. כתב שעל גבי דייסק קלטת וכדומה אין בהם כתב אלא סימנים בלבד, ומכל מקום אין לנהוג בהם בזיון ואין למחוק את השם שנאמר בקלטת מפני שנראה כמחיקת השם (אגרות משה י"ד ח"א סימן קעג) ויש מי שהתיר למחוק מקלטת על ידי קטן (מנחת יצחק ח"ג סימן קב).

יז. דיסק מאגר תורני שיש על ידו יכולת צפיה בספרי התלמוד והפוסקים אין בו קדושה, ועל כל פנים לא ינהג בהם מנהג בזיון, וקצת ראייה מקולמוס שכתבו בהם דברי תורה שיש לנהוג בהם כבוד, ויש לחלק.

יח. ודיני כתבי קודש שנכתבו שלא לצורך לימוד יתבאר בסימן רפג סעיף ד. ואם נכון לכתוב פסוקים בהזמנות לחתונה עיין דעה ברורה סימן רפד, והגם שנחלקו הפוסקים בכל אלו האם יש בהם קדושה מכל מקום יתכן שגם לדעתם אסור לנהוג בהם מנהג בזיון וגנאי כיון שסוף סוף דברי תורה הם, ועיקר מה שיש להקל בהם שאין צריך גניזה (דבר יהושע ח"ג סימן מו) וטוב שיתנה בתחילת הכתיבה שלא תחול קדושת ספרים על אלו הדפים ואז יהיה מותר לאבדן מן העולם (ש"ת עין יצחק סימנים ה-ו שדי חמד כללים פאת השדה מערכת ג סימן כג).

יט. ויש מי שכתב שבדפוס שההדפסה נגרמת על ידי כוח שני אינם טוענים גניזה ומותר לשורפם ולאבדם מן העולם אך אין לבזותם, לפי שאנו מקילים בצירוף הסברא שדפוס אינו כתיבה ממש, אבל הכתובים בכתב יד טעונים גניזה ואסור אפילו לגרום לאבדם מן העולם, ואף כשהם מודפסים טוב שיתנה מתחילה שמדפיסים שלא לשם לימוד ובכך לא תחול עליהם קדושה כלל (חזון איש י"ד סימן קסד אות ג. אבל המהרש"ם ח"ג סימן שנו החמיר גם בכח שני משום בזיון כתבי הקודש).

כ. ואם דברי תורה הללו נכתבו יחד עם דברים אחרים ומוזכרים בתוכם כבדרך אגב, כמו מי שכתב מכתב ומזכיר בתוכו גם דברי תורה יתכן שלכל הדעות אינם טעונים גניזה כיון שעיקר המכתב הוא בדברי הרשות ואין ניכר בהם בזיון דברי תורה בכך שאינו גונזם (דבר יהושע שם בסוף התשובה).

כא. ולדעות שדברי תורה הללו אינם טעונים גניזה נחלקו הפוסקים כיצד ינהג בהם, יש שנסתפקו אם מותר אף לזרוקם באשפה (שבילי טהרה [שטרן] סימן יב) ויכול להשים אותם בשקית ולהניחם בצד האשפה כדי שיבואו לידי שריפה עם שאר האשפה (צדקה ומשפט פרק טז אות צג) ויש שכתבו שיכול אפילו לשורפם בעצמו (ש"ת משיב דבר ח"ב סימן פ) אבל לא לזרוקם באשפה (ש"ת ציצק אליעזר ח"ג סימן א) ויש שהתירו רק כשיצוה לגוי לשורפם על ידי גרמא (אחיעזר ח"ב סימן מח) אך יש הסוברים שהמוסר ליד גוי מזלזל בכבודם יותר (חזון איש שם).

ואלה יעמדו על הברכה שנדבו מהונם להדפסת הדעה ברורה	
ידידינו הרה"ג ר' נחמיה שפירא שליט"א מגני גאולה לכבוד התורה	ידידינו הרה"ג ר' עזריאל ברנשטיין שליט"א לרגל שמחת הולדת הבן והבת שיח'
יעקב מנצח ביטוחים 02-5370030	
לעילוי נשמת אביו הרה"ח ר' מנחם יהודה בן הרה"ר אלעזר חיים ז"ל ואמו מרת פנינה בת הרה"ר יעקב ע"ה	
הנוצח על ידי ידידינו בנם הרה"ח ר' יעקב מנצח שליט"א	
לשאלות הלכתיות - הערות - תרומות - הנצחות - לקבלת הדעה ברורה בדוא"ל : asher6321@gmail.com דוא"ל י.ם. בנק המזרחי סניף 417 חשבון 168880 פלאפון 0533127341 כל הזכויות שמורות	